

Արման ՄԱԼՈՅԱՆ

ԴԻՏԱՐԿՈՒՄՆԵՐ ՈՒԾՍԱԾ ՀԱՅԵՐԻ ԵՎ Ս ՄԵԿ ԷԹՆՈԴԱՎԱՆԱԿԱՆ ԽՄԲԻ ՄԱՍԻՆ *

Ներկայումս բավական հաճախակի են դարձել անդրադարձները ծայտյալ (գաղտնի, կրիպտո) հայերի հիմնախնդրին: Մասնավորապես ուսումնասիրություններ են կատարվում ու հողվածներ հրատարակվում թուրքացած, արաբացած, քրդացած հայերի մասին: Սակայն անհրաժեշտ է, որ բարձրացվի և ուսումնասիրվի նաև ասորացած հայերի պատմությունը: Վաղուց էինք ցանկանում անդրադառնալ հայ ինքնությունից հեռացած և ասորացած հայերի պատմությանը, սակայն քանի որ չունեինք բավարար քանակությամբ նյութեր, և փնտրտուքներն էլ տևական չէին, կար նաև լեզվական խոչընդոտ, ուստի մեզ անպատրաստ էինք համարում և խուսափում էինք այս թեմայով գրելուց: Այս թեմայով մեր առաջին հրատարակման համար¹ ազդակ հանդիսացավ «Ազգ» օրաթերթում («Ազգ», թիվ 34, 27 փետրվար, 2009, էջ 5) թուրքագետ Հ. Չաքրյանի տպագրած հողվածը, որտեղ նա, անդրադառնալով պրոֆ. Սալիմ Ջոհջեի այն հայտարարությանը, թե «կան նաև ասորի դարձած հայեր», գրում է հետևյալը. «Եթե հայերի թուրքանալու, քրդանալու, արաբանալու, այսինքն՝ մահմեդականություն ընդունելու պատճառը բնաջնջումից փրկվելն էր, թեև դա նրանց նույնիսկ տեղահանությունից չի փրկել, ապա 1915-ին բնաջնջման ենթարկվել են նաև ասորիները: Քանի որ ճակատագիրն անխուսափելի էր, ապա ի՞նչ նշանակություն պիտի ունենար հայի համար ասորու ինքնությամբ սպանվելը»:

Թուրք պատմաբան Սալիմ Ջոհջեն, արձագանքելով Թուրքական պատմական ընկերության նախագահ Հալաչօղլուի՝ այլադավան հայերի թեմայի շուրջ բարձրացրած ադմուկին, «Աքսիոն» հանդեսի 664-րդ համարում տպագրված հարցազրույցում ասել է. «Յուսուֆ Հալաչօղլուի ասածները ճիշտ են ու նորություն չեն», եւ նշելով թեմայի շրջանակներում արդեն նոր բացահայտումներ անելու անհրաժեշտության մասին՝ ավելացրել, որ հայերը ոչ միայն քրդացել կամ թուրքացել են, այլև արաբացել: «Մղերթում, Հաթայում (Ալեքսանդրետ), Ուրֆայում, Մարդինում բնակվող հայերն արաբացել են եւ այսօր արաբախոս են»,-հայտարարել է նա: Միեւնույն ժամանակ Ջոհջեն նշում է, թե Թուրքիայում կան նաև ասորացած հայեր²: Ահա Սալիմ Ջոհջեի կատարած այս դիտարկման առիթով է թուրքագետ Հ. Չաքրյանը հայտնել իր տեսակետը:

* Հողվածն իբրև գեկուցում ներկայացվել է Գյումրիում 2016թ. սեպտեմբերի 24-25-ին կայացած «Շիրակի պատմամշակութային ժառանգությունը. հայագիտության արդի հիմնահարցեր» միջազգային 9-րդ գիտաժողովում:

¹ Տե՛ս Սալոյան Ա., Կրիպտոհայեր-ասորացած հայեր, «Ազգ» օրաթերթ N 57, 01. 04. 2009 թ. - <http://www.azg.am/AM/print/2009040103>

² Տե՛ս Մելքոնյան Ռ., Արաբացած հայեր Թուրքիայում - http://www.noravank.am/arm/issues/detail.php?ELEMENT_ID=2368

Նույն «Աքսիոն» հանդեսում հրատարակվել են ներկայումս Թուրքիայում բնակվող ծպտյալ հայերի բնակության վայրերի, թվաքանակի մասին տվյալներ, ինչպես նաև նշվում է, թե նրանք պաշտոնապես որ ազգի կամ կրոնական համայնքի ներկայացուցիչներ են համարվում: Այսպես, նույն հանդեսում նշված է, որ Դիարբեքիր քաղաքում բնակվող ծպտյալ հայերի 1000 ընտանիքներ «պաշտոնական» կարգավիճակով ներկայանում են որպես քուրդ, ասորի կամ ալևի³:

Ի տարբերություն մեծարգո թուրքագետ Հ. Չաքրյանի՝ համոզված ենք, որ ներկայիս Թուրքիայի տարածքում եղել են և կան նաև ասորացած հայեր: Ներկայացնենք մի քանի փաստեր ու դիտարկումներ, որոնք մեզ համոզեցին այս վարկածի ճշմարտացիության մեջ: Այս խնդրով հետաքրքրվելու և զբաղվելու գործում վճռորոշ եղավ այն, որ իմացանք մեզ հարազատ մի ընտանիքի պատմության մանրամասները: Այդ ընտանիքը Բեյրութից 1946 թ. Հայաստան է հայրենադարձվել: Ընտանիքի հայրը և մայրը հայերեն չեն իմացել և խոսել են ասորերեն: Նրանց ծննդավայրը Բա Սըբբի⁴ (Բա Սըբբինա, Բեթ Մեվերինա) գյուղն էր, որը գտնվում էր Տուր Արդինում (թրգմ.՝ Ճգնավորների կամ Աստծո ծառաների լեռ): Տուր Արդինը մոտավորապես համընկնում է Դիարբեքիրի նահանգի Մարդինի գավառի Միդիադի գավառակին: Հետագայում գյուղն անվանակոչվել է Հաբերլի: Վերոհիշյալ ընտանիքի որոշ ազգականներ այժմ էլ ապրում են այդ գյուղում, իսկ մի մասն էլ բնակություն է հաստատել Գերմանիայում:

Տեղանունների բառարանի հեղինակները Տուր Արդինը նույնացնում են Ծավդեք (Կադմուխ, Տուն Կադմուսի) գավառին՝ գրելով, որ այն գտնվել է Հայոց (Վերին) Միջագետքում, Տիգրիս գետի վերին հոսանքի շրջանում, Բաբիլի երկրամասի և Կաշիյարի լեռան մոտակայքում: Հայկական աղբյուրները տարածաշրջանը հիշատակում են Ծավդեք, Մովսես Խորենացին՝ Կադմեայ Տուն անունով, որը նույնացվում է Կորձայք աշխարհի Կորդուք գավառին⁵: Հնագույն ժամանակներից այս տարածաշրջանում ապրել են հայեր, հետագայում բնակություն են հաստատել նաև ասորիներ, քրդեր: Փոխվել է շրջանի ժողովրդագրական պատկերը, ասորիները մեծամասնություն են դարձել, սկսվել է հայերի ասորացման գործընթաց: Ասորիների բնակության հիմնական օջախներից է եղել Դիարբեքիրի վիլայեթը, որը կազմված էր Դիարբեքիրի, Մարդինի, Արդնիի սանջակներից և 13 կազաններից: Հյուսիսում վիլայեթը սահմանակից էր Խարբեթդին, հարավում՝ Մոսուլին, արևելքում՝ Բաղեշի, իսկ արևմուտքում՝ Հալեպի կուսակալություններին: 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին այստեղ ապրում էր 470000 մարդ՝ ասորիներ, հայեր, քրդեր, թուրքեր: Մոտ 50000 ասորիներ հոծ խմբերով ապրում էին Դիարբեքիրի վիլայեթի հարավային շրջաններում: Սակայն այդ թիվը ամբողջական չէ, որովհետև հաշվի չեն առնված ևս 60000 նեստորականները (նաստուրի), հակոբիկ-

³ Տե՛ս Մելքոնյան Ռ., *Արաբացած հայեր Թուրքիայում*:

⁴ Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարանում այս գյուղի մասին որևէ հիշատակում չկա:

⁵ Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան (Հակոբյան Թ. Խ., Մելիք-Բախշյան Ստ. Տ., Բարսեղյան Հ. Խ.), հ. 5, Եր., 2001, էջ 143:

յանները և քաղղեացիները (քիլդանի), որոնք կազմում էին վիլայեթի ամբողջ բնակչության 20,4%-ը: 20-րդ դարասկզբին Դիարբեքիր (Ամիդ, Տիգրանակերտ) քաղաքում բնակվում էին 950 նեստորական ասորիներ և 2300 կաթոլիկ ասորիներ, հայեր: Դիարբեքիրի վիլայեթի Մարդինի սանջակի Ջեզիրեի կազայի 6 գյուղերում և Դերգուլի նահիեում ապրում էին 3500 ասորիներ՝ մոտ 700 տուն: Ըստ Վլ. Մանսևու տվյալների՝ Դիարբեքիրի վիլայեթի Միլվանիի և Իլիջայի կազաներում հաշվվում է 480 նեստորական ընտանիք: 19-րդ դարի վերջին այստեղ կային 3731 հակոբիկյան, 761 քաղղեացի, 15000 սիրիացի կաթոլիկ: Ըստ թուրքական սալնամենների՝ դարասկզբին Դիարբեքիրի վիլայեթում ապրում էին 22748 հակոբիկյան, 1439 քաղղեացի և 11165 սիրիացի կաթոլիկ, իսկ Ամիդ քաղաքում՝ 1300 հակոբիկյան, 1100 քաղղեացի և 150 սիրիացի կաթոլիկ: 1913 թ. տվյալներով Դիարբեքիրի վիլայեթում 60000 նեստորական, հակոբիկյան, քաղղեացի և 27544 ուղղափառ ասորիներ էին բնակվում: Միդիադից Ջեզիրե տանող ճանապարհին էր գտնվում հակոբիկյան Դեր-Օմեր գեղեցիկ վանքը: Մարդինից 4-5 կմ դեպի արևելք՝ լեռներում է գտնվում հակոբիկյանների նշանավոր Դեր-ի-Ջաֆրան տաճարը, որը հիմնադրվել էր դեռևս Ք.ա. 800 թ.: Դիարբեքիրից Հալեպ տանող ճանապարհի վրա էր գտնվում Սներեկը, որտեղ կար մեկ հակոբիկյան և Սուրբ Պարսամ (Մար Բարսումա) ընդհանուր ասորական եկեղեցին: Քաղաքը 19-րդ դարի վերջին ուներ 12000 բնակիչ, որի մի մասը թուրք և քուրդ էր, իսկ մյուս մասը՝ հայ և ասորի: Մարդինում ապրում էին մոտ հազար ծուխ հակոբիկյան ասորի, 350 ծուխ սիրիացի կաթոլիկ, 100 ծուխ քաղղեացի: Կրոնական համայնքներից յուրաքանչյուրն ուներ իր եկեղեցին: Մարդինի հայ և ասորի կաթոլիկ եկեղեցիները շատ ջերմ հարաբերություններ էին պահպանում միմյանց նկատմամբ: Հետագայում՝ Առաջին աշխարհամարտի ընթացքում տեղի ունեցած տարագրության ժամանակ, այդ եկեղեցիների առաջնորդները միևնույն ճակատագրին են արժանանում. միասին արքայությունում ու բանտարկվում են Հալեպում, այնուհետև միասին ազատվում են ու մինչև իրենց կյանքի վերջն ապրում են կողք կողքի: Դիարբեքիրի վիլայեթի քաղաքներից էր նախկինում ավելի նշանավոր Սծբինը (Նսեբին, Նուսայբին, Նիսիբին): Այն 19-րդ դարի վերջին բաղկացած էր 600 ծխից, որից 60-ը պատկանում էր ասորիներին: Այստեղ էր գտնվում նաև հակոբիկյան ասորիների գլխավոր եկեղեցիներից մեկը, որտեղ թաղված էր նրանց հիմնադիր Հակոբ Բարադայը⁶:

Այսպիսով՝ Օսմանյան կայսրությունում, տարբեր աղբյուրների տվյալներով, մինչև Առաջին համաշխարհային պատերազմը կային մոտ 250 հազար ասորիներ: Նրանց գրեթե կեսը, ըստ Կ.Պոլսի պատրիարքարանի տվյալների, բնակվում էր հայկական վիլայեթներում՝ 60 հազար՝ Դիարբեքիրի, 25 հազար՝ Մեքաստիայի, 18 հազար՝ Վանի, 15 հազար՝ Բիթլիսի, 5 հազար՝ Խարբերդի: Ասորիների

⁶ Տե՛ս Խոսրոնա Ա., *Ասորիների ցեղասպանությունն Օսմանյան Թուրքիայում և հարակից թյուրքաբնակ վայրերում (XIX դարի վերջ – XX դարի առաջին քառորդ)*, Եր., 2004, էջ 32-34:

մյուս կեսը բնակվում էր Ադանայի (Ադանա, Մարաշ), Հալեպի (Ուրֆա, Հալեպ, Կամիշլի), Սիրիայի (Դամասկոս, Համա) և Մոսուլի վիլայեթներում:⁷

Ուշագրավ է հետևյալ փաստը. 1909 թ. Տուր Աբդինում ճանապարհորդած Գերտրուդ Բելը, ավելի ուշ նաև Թ. Մինկլերը, հիշատակում են Հեշտերեկ⁸ (Աշտարակ?) անունով գյուղ⁹, որտեղ պահպանվել է 771-772 թթ. թվագրվող ասորերեն արձանագրություն: Ակնհայտ է, որ ժամանակին այն եղել է հայկական (Հ. Աճառյանը «Արմատական բառարան»-ում «աշտարակ» բառը չի համարում սեմական լեզուներից փոխառություն):

1790-ական թթ. հատուկ առաքելությամբ դեպի Օսմանյան կայսրություն, ապա նաև Պարսկաստան ճանապարհորդած ֆրանսիացի բնագետ Գ.-Ա. Օլիվիեն արժեքավոր տեղեկություններ է հաղորդում տարածաշրջանի բնակչության վերաբերյալ: Օլիվիեի վկայությամբ՝ Մարդինում կար 1500 հակոբիկյան հայ¹⁰: Օլիվիեն Մարդինի և Մծբինի բնակչության մասին խոսելիս երկու դեպքում էլ օգտագործում է «հակոբիկյան հայ» արտահայտությունը: Լ. Տեր-Պետրոսյանն այդ շփոթը բացատրում է Օլիվիեի անտեղյակությամբ¹¹, ով չի գանազանել հայերին և հակոբիկյան ասորիներին, մանավանդ որ վերջիններս Օսմանյան տերության պաշտոնական իրավակարգով մտնում էին «հայ համայնքի» (ermeni milleti) կազմի մեջ՝ ենթարկվելով Կոստանդնուպոլսի հայոց պատրիարքարանի իրավասությանը¹²: Պաշտոնական փաստաթղթերում նրանց երբեմն նույնիսկ կոչում էին «յաղուբի էրմենիլեր», այսինքն՝ «հակոբիկ հայեր», թեև ավելի տարածված էր «յուրյանի կադիմ»՝ «հին ասորիներ», այսինքն՝ ո՛չ կաթոլիկներ կամ բողոքականներ¹³: Շատ հավանական է, որ գուցեև Օլիվիեն չի շփոթել հայերին և հակոբիկյան ասորիներին, այսինքն՝ նա, իրոք, ներկայացրել է իրականությունը, և այս տարածաշրջանի հայերի մի մասն արդեն դարձել էր Հակոբիկյան եկեղեցու հետևորդ, թեև որոշ ժամանակ, հնարավոր է, պահպանել է մայրենի լեզուն: Հետևաբար, կարելի է ենթադրել, որ հայերի ասորացման գործընթացն սկսվել է 18-րդ դարի երկրորդ կեսից կամ թերևս ավելի վաղ, ապա շարունակվել է հետագայում, մասնավորապես, իր հորձանուտում ներառելով Հայոց ցեղասպանության հետևանքով այստեղ հաստատված տարագիր հայերին:

⁷ Տե՛ս Հակոբյան Ա., *Խարբերդի ասորիները Մեծ եղեռնի նախաշեմին – Արևելագիտության հարցեր* (Գիտական հոդվածների պարբերական ժողովածու), N 9, ԵՊՀ հրատ., Եր., 2015, էջ 6:

⁸ Bell Gertrude, *The Churches and Monasteries of the Tur Abdin, Heidelberg, 1910, London, 1982, p. 118-119, 163 etc.; Sinclair T. A., Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey, Volume III, London, 1989, p. 431.*

⁹ Ավելի ուշ շրջանի քարտեզում արդեն այդ անունով գյուղ չկա. թուրքերն այն հետագայում անվանափոխել են Օրթաջա: Այժմ քրդաբնակ է:

¹⁰ Olivier G.-A., *Voyage dans l'Empire Othoman, l'Égypte et la Perse, t. 4, p. 242-245.*

¹¹ Տեր-Պետրոսյան Լ., *Հայերը միջնադարյան Մծբինում և Մեծ Հայքի հարավային նահանգներում, Պատմա-բանասիրական հանդես, N 3, 1979, էջ 87:*

¹² Նույն տեղում, էջ 87, նաև Օրմանեան Մ., *Հայոց եկեղեցին և իր պատմությունը...*, Վեցերորդ տպագրություն, Պէրոյթ, 1960, էջ 69-70:

¹³ Հակոբյան Ա., *Խարբերդի ասորիները Մեծ եղեռնի նախաշեմին, էջ 9:*

Որ Հայաստանի հարավային շրջաններում, բացի քրդացումից և արաբացումից, տեղի է ունեցել նաև ասորացում, հաստատվում է հետևյալ վկայություններով: Տ. Մկունդը «Ամիտայի արձագանգներու վերակոչումն» գրքում հիշատակում է ասորատառ հայերեն Ավետարանի գոյության մասին¹⁴: Ո՞ւմ համար է նախատեսվել այն: Իհարկե, ուծացման փուլում գտնվող, բայց դեռևս հայերենը չմոռացած հայերի համար: Ասորացած հայերի մեծ մասը դավանական առումով եղել է Հակոբիկյան եկեղեցու հետևորդ (յակուբի): Քրիստոնեական եկեղեցու առաջին բաժանումից (451 թ.) հետո Հակոբիկյան եկեղեցին, չընդունելով Քաղկեդոնի ժողովի որոշումները, հարել է Հայ Առաքելական եկեղեցուն և համարվում է Արևելյան ուղղափառ եկեղեցիներից մեկը: Հետագայում Օսմանյան կայսրության պաշտոնական իրավակարգով հակոբիկյանները մտնում էին «հայ համայնքի» (ermeni milleti) կազմի մեջ՝ ենթարկվելով Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքության իրավասությանը: Հայ Առաքելական և Հակոբիկյան եկեղեցիների միջև էական տարբերություններ գրեթե չկան, հանգամանք, որը զգալի դեր է խաղացել հայերի ասորացման գործընթացում (տարբերությունները հիմնականում ոչ ծիսադավանական են, օրինակ, վերոհիշյալ հայ ընտանիքի օրինակով նշեն, որ նրանք պահքի օրերին օգտագործում են ձկնեղեն, ինչը Հայ Առաքելական եկեղեցին չի թույլատրում): Արժեքավոր է նաև հետևյալ տեղեկությունը, որը վերցրել ենք սոցիոլոգ Լորանս Ռիստերի հոդվածից. «Ադիյամանում բնակվող մի ընտանիքում, հիսնամյա Պետրոսի սերունդը վերաբացումից ի վեր ամեն կիրակի հաճախում է տեղի ասորական եկեղեցին, որտեղ պատարագին մասնակցողների 70-ից 80 տոկոսը հայեր են: ...ասորական այս եկեղեցին հաճախելը որոշ առումով քրիստոնեական պատկանելության մի դրսևորում է, բայց նրանց պակասում է այդ նույն պատկանելության մասին տարրական գիտելիքները՝ սկսած լեզվից, վերջացրած պատմությամբ, սովորություններով, ավանդույթներով: Եթե ներքին ամուսնություններով զոյացած այս ընտանիքներում կոտորածների հիշողությունը շատ հաճախ պահպանված է, ապա ինքնությունից նրանց միայն փշրանքներ են փոխանցվել»¹⁵:

Ռիստերի հոդվածից մեջբերենք ևս մի ուշագրավ տեղեկություն. «Սառունցիների մի ընտանիքում եղբայրներից ավագը, այսօր արդեն ավելի քան 70 տարեկան, քրիստոնյա է, երիտասարդ տարիքում մկրտվել է ասորական եկեղեցում, 80-ական թվականներին Ստամբուլ ժամանելով ընդունվել է որպես հայ, իսկ նրա կրտսեր եղբայրը, որ եկել է ավելի ուշ՝ 90-ականներին, բարեպաշտ մուսուլ-

¹⁴ Ասորատառ հայերեն Ավետարանով ժամանակին հետաքրքրվել է անվանի բանասեր Կ. Բասմաջյանը, կարծելով, թե միգրացիայի գրված լիներ գրերի գյուտից առաջ, ուստի անգնահատելի կլինի այդ Ավետարանի արժեքը մեր ազգային, եկեղեցական ու գրական պատմության համար: Սակայն Ավետարանի հիշատակարանից պարզվել է, որ այն ընդօրինակվել է 1749 թ.: Բացի հիշյալ Ավետարանից՝ Դեր-ի-Չաֆրան վանքում պահվել են նաև ուրիշ ասորատառ հայերեն գրքեր: Դժբախտաբար, հայտնի չէ այդ գրքերի ճակատագիրը 1915 թ. հետո:

¹⁵ Լորանս Ռ., Լռությունից լռությո՞ւն. հայկական ինքնություն և իսլամացած հայեր, <http://www.arevelk.am/am/content/5/296/%D6%80.html>, նաև <http://repairfuture.net/index.php/hy/identity-other-standpoint-ar/from-silence-to-silence-armenian-identity-and-islamized-armenians-armenian>

ման է, որի կինը, որը նույնպես հայ է, կրում է գլխաշոր և ամեն օր աղոթում է թաղամասի մզկիթում»¹⁶:

Հայերի աստրացումը շարունակվել է նաև Հայոց ցեղասպանության հետևանքով տարագրված հայերի շրջանում, երբ որոշ թվով հայեր ապաստանել են լեռնային դժվարամատչելի Տուր Աբդինի շրջանում: Այդ վերապրածներից ոմանք իրենց գոյությամբ պարտական են ասորի ժողովրդի օգնությանը. փրկվածների գերակշիռ մասը եղել է կանայք, դեռատի աղջիկներ ու տղաներ: Տասնամյակներ շարունակ այդ փրկված հայերը, որոնց Հրանտ Դինքն անվանում էր «թափառող հոգիներ», իրենց գոյությունը պահպանեցին, ոմանք հետեղեռնյան տարիներին կարողացան ամուսնանալ իրենց ազգակիցների կամ փրկարար ասորիների հետ:

Մոտ երեք տարի առաջ վերը հիշված ընտանիքի ազգականներից մեկը, որ ապրում է Գերմանիայում և նույնպես հայերեն չգիտեր, այցի էր եկել Հայաստանում բնակվող իր ազգականներին: Զրույցներից մեկի ժամանակ նա ասաց, որ իր պապը Փալուի (Բալու, Դիարբեքիի նահանգում) հայերից է եղել և տարագրության օրերին ապաստանել է Տուր Աբդինում:

Հաջորդ գնահատելի տեղեկությունը մեզ հայտնել է քաղաքագետ, պատմաբան Ալեքսանդր Քանանյանը: Նա հաղորդեց, որ Հռոմի Արևելյան ինստիտուտում ուսանելու տարիներին ինքը ծանոթացել է ասորի վարդապետ հայր Մալիբայի հետ, որի հայրական տան լեզուն «սոսկալիորեն վատ հասկացվող հայերենն էր»: Ըստ Ա. Քանանյանի՝ հայր Մալիբայի ծնողները Ուրֆայի (Եդեսիա) կողմերից էին և Հակոբիկյան եկեղեցու հետևորդ:

Այս տարվա հուլիսին սփյուռքահայ ուսուցիչների համար նախատեսված վերապատրաստման դասընթացներին մասնակցող պոլսահայ մի ուսուցիչ հաղորդեց, թե հայկական արմատներ ունի նաև 2011 թ. հունիսի 12-ին Թուրքիայում կայացած խորհրդարանական ընտրություններում Մարդինից պատգամավոր ընտրված ասորի Էրոլ Դորան, որը Մեջլիս մտած առաջին ասորի պատգամավորն է: Այս հաղորդման իսկությունը ստուգելու ուղղությամբ ձեռնարկված մեր պրպտումները, սակայն, ապարդյուն անցան:

Մեկ այլ հետաքրքրական տվյալ հաղորդվեց վերջերս (21. 09. 2016 թ., ժ. Մոտավորապես 21:15-ին). «Կենտրոն» հեռուստաալիքով հեռարձակվող «Հայկական ժառանգություն» ֆիլմաշարում պատմվում էր Մարդինից մի քանի կմ հեռավորությամբ գտնվող Դեր-ի-Չաֆրան վանքի մասին, որի սպասավորներից մեկը՝ հայր Անանիոն նաև հայկական արմատներ ուներ, թեև հայերեն չգիտեր:

Ամփոփելով նշենք, որ խնդիրը պատմաազգագրական լուրջ ուսումնասիրության կարիք ունի: Նշենք նաև, որ հայրենադարձված հայերի վերոհիշյալ և մի քանի այլ ընտանիքներ բավականին հետաքրքիր պատմություններ, սրբերի մասին հրաշապատում գրույցներ, սովորույթներ են պահպանել, ինչը ազգագրական

¹⁶ <http://www.arevelk.am/am/content/5/296/%D6%80.html> , նաև <http://repairfuture.net/index.php/hy/identity-other-standpoint-ar/from-silence-to-silence-armenian-identity-and-islamized-armenians-armenian>

և բանահյուսական տեսանկյունից կարևորություն կարող է ներկայացնել ուսումնասիրողների համար:

НАБЛЮДЕНИЯ О ЕЩЕ ОДНОЙ ЭТНОКОНФЕССИОНАЛЬНОЙ ГРУППЕ АССИМИЛИРОВАННЫХ АРМЯН

___ *Резюме* ___

___ *А. Малоян* ___

В последние годы довольно часто обсуждают проблемы криптоармян или иноверных армян, а также армян, не владеющих родным языком. В частности, ведутся наблюдения и издаются статьи о тюркизировавшихся, арабизировавшихся, курдизировавшихся армянах, армянах-католиках или армянах, принявших ислам. В этом контексте необходимо изучить историю ассимилировавшихся армян.

Мы уверены, что на территории нынешней Турции были и есть ассимилировавшиеся армяне. Речь идет в основном о регионе Тур-Абдин и южных частях Армении, где веками рядом жили армяне и ассирийцы (айсоры). Тур-Абдин примерно совпадал с Мидьят (каза в Мардинском санджаке Диарбекирского вилайета). С давних времен на этой территории жили армяне, в дальнейшем обосновались также ассирийцы, курды. Изменилась демографическая картина территории. Ассирийцы стали большинством, начался процесс ассиризации армян.

Большая часть ассиризовавшихся армян, по вере, была последовательницей Сиро-яковитской (Сирийская) православной церкви (якуби). Между Армянской Апостольской и Сиро-яковитской (Сирийская) православной церковью почти нет существенной разницы. Это обстоятельство сыграло ощутимую роль в вопросе ассиризации армян.

Ассиризация армян усугублялось также по причине изгнанничества вследствие геноцида, когда определенное число армян нашло убежище в гористой и труднопроходимой области Тур-Абдин.

В итоге отметим, что проблема нуждается в серьезном историко-этнографическом исследовании.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Մալոյան Արման Մանուկի - պ.գ.թ., ՀՀ ԿԳՆ կրթության ազգային ինստիտուտի հայագիտական և սոցիալ-վշակության տնօրինների բաժին,
[E-mail: armanmaloyan@mail.ru](mailto:armanmaloyan@mail.ru)